

КАТЕГОРІЯ НЕГАЦІЇ У СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ

Ганна ГЛУЩУК-ОЛЕЯ (Херсон, Україна)

У статті розглядається проблема визначення сутності негациї (заперечення) у сфері сучасних лінгвістичних напрямів, пояснюється зв'язок універсальної мовної категорії заперечення з логічними операціями мислення, описується зв'язок між логічною та лінгвістичною категорією заперечення та вказуються їхні відмінності.

Ключові слова: негация, заперечення, заперечні засоби, типи заперечення, логічна операція.

The article focuses on the problem of defining the sense of negation in the modern linguistic trends sphere, explains the connection of the universal language category of negation with mental logical operations, the correlation between categories of logical negation and linguistic negation, their differences are singled out.

Key words: negation, means of negation, types of negation, logical operation.

Заперечення – є однією з мовних категорій, що слугує для опису дійсності, відіграє величезне значення у процесі спілкування, є однією з основних розумових операцій. Категорія заперечення здавна привертає увагу науковців різних галузей знань – філософії, логіки, психології, лінгвістики.

Саме тому **актуальність** дослідження обраної теми пов'язана з загальною спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення мовних одиниць різного лінгвістичного статусу, пов'язаних однією функцією вираження заперечного значення, насамперед, в сучасній лінгвістиці.

Метою наукової розвідки є визначення місця універсальної категорії заперечення у світлі лінгвістичних теорій.

Предметом є категорія заперечення у лінгвістиці.

Зв'язок мовної категорії заперечення з філософськими та логічними категоріями слугує теоретичною основою, підґрунтям для її дослідження у лінгвістиці, оскільки філософські концепції заперечення, притаманні тому чи іншому народові, знаходять своє вираження у відповідних граматичних формах мови [10: 6]. Заперечення у мові є акумулятором філософського і логічного аспектів, це категорія, на прикладі якої можна простежити зв'язок дійсності,

мислення та мови [19: 28]. Та на відміну від логічного мовне заперечення є гнучкою, динамічною, не завжди суворо організованою операцією [8: 7]. Лінгвістичне заперечення належить до складних мовних категорій, воно пронизує всю лексику та граматику, має різні засоби та способи вираження, складну семантико-синтаксичну структуру, і як одна з універсальних категорій мови дозволяє висвітлити один із найцікавіших векторів лінгвістичних спрямувань – мовну картину світу [18: 365]. У мовознавчій літературі відмічається, що основним змістом мовного заперечення є логічне заперечення, хоча вони не є адекватними повністю [5: 377–387; 10: 5; 16: 9]. Логіка вивчає закони мислення, граматику – засоби вираження мислення, структури вираження думки. Граматичні відношення закріплюють найтипичніше в логічному мисленні. Але, оскільки мовна система характеризується здатністю до саморозвитку, то логічна категорія заперечення та мовне значення заперечення із його засобами вираження не завжди знаходяться у відповідності [11: 15].

Базисним положенням, яке найбільш повно відображає сутність лінгвістичного заперечення, ми вважаємо положення О. І. Бахарєва про те, що заперечення у мові є констатацією відсутності предмета, ознаки, явища, що виражаються мовними засобами [2: 99–100]. За О. І. Шендельс вживання заперечних засобів у реченні може мати інші цілі, ніж вираження заперечного, негативного судження [17: 125–127]. Іншими словами, не кожне речення із запереченням відповідає негативному судженню. Воно може відповідати позитивному судженню та слугувати засобом вираження не судження, а заборони, непрямого запитання тощо [3: 78]. Іще одним моментом, який відрізняє граматичне заперечення від логічного є той факт, що заперечення в мові має градацію, тобто, засобів формальної логіки недостатньо для реалізації існуючих в мисленні різних за силою заперечень, починаючи від простої, помітної незгоди з поглядами іншої людини до категоричного заперечення.

Різниця у роз'ясненні негативності (заперечення) логіками та лінгвістами підкреслює також В. З. Панфілов, який підкреслює, що навіть терміни *загальне*

та *власне* заперечення вживаються неоднозначно [9: 45]. Головний акцент дослідник робить на різницю в ролі заперечення а синтаксичному та логіко-граматичному рівнях; на матеріалі російської мови учений доводить, що частка *не* набуває різного значення у виділенні логіко-граматичного предиката (реми), залежно від того, до якого члена речення вона належить [9: 39]. Мається на увазі, що коли співпадає синтаксичний та лексико-граматичний склад, йдеться про заперечний характер судження, а коли не співпадає, необхідно враховувати інші фактори, і може виявитися, що синтаксично заперечне речення здатне маніфестувати позитивне або безкінечне судження: *Не він приїздив вчора*. Це положення можна продемонструвати і на прикладі іспанської мови: *No era él quien vino ayer*.

Особливе місце заперечення серед мисленнєвих категорії відмічає Ю. С. Степанов, який вводить загальне заперечення у розряд кванотрів поряд із категоріями загальності та існування, оскільки ці квантори залучаються не до імен, як інші предикати, а до цілих речень [15: 169]. Тобто, на думку дослідника, мовна категорія заперечення слугує для реалізації універсальної мисленнєвої категорії заперечення, що виражає чітке ставлення мовця до змісту висловлення.

Для того, щоб встановити значення заперечення, передусім необхідно підкреслити різницю між запереченням у мові й заперечною величиною в математиці, оскільки мова не є математикою, мовне заперечення не можна співвідносити з математичним знаком “мінус” [5: 377, 383]. Наприклад, “-3” не позначає усі цифри, які не є “3”, а позначає знаходження по шкалі відповідно до “0”, як, власне, просто “3” [20: 2]. З точки зору послідовної логіки два заперечення нейтралізують одне одне, подібно до того, як в математиці “-” на “-” дає “+”, а отже, як зазначає В. Н. Бондаренко, парна кількість заперечень у реченні дорівнює ствердженню, непарна – запереченню [3:196]. Але за О. Есперсеном, заперечення в мові таким способом ніхто не обчислює, оскільки мова має власну логіку: якщо два заперечення дійсно відносяться до того самого слова як спеціальні заперечення, результат завжди буде

стверджувальний [5: 384; 14 :47]. Це правило є універсальним для всіх мов і стосується слів із негативною семою в своєму лексичному значенні [22: 63].

Для вираження заперечення існує ціла система мовних засобів. Це може бути вираження за допомогою лексичних, фразеологічних, синтаксичних засобів того, що зв'язок між членами речення вважається реально неіснуючим [12: 192–193]. Або ж заперечення характеризується як елемент значення речення, який указує, що сполучення, які встановлюються між компонентами речення, на думку того, хто говорить, реально не існують або, що існуюче стверджувальне речення відхиляється мовцем як хибне; заперечення – одна з властивих усім мовам світу вихідних, семантично неділимих, смислових категорій, які не піддаються визначенню через більш прості елементи [7: 354]. За допомогою різних мовних засобів заперечення виражає, що зв'язок між елементами висловлення сприймається мовцем як відсутній або неіснуючий [4: 861]. У словнику Ф. Ласаро Карретера заперечення просто співвідноситься із поняттям заперечного речення, заперечного прислівника, заперечних слів та заперечних виразів [21: 286–287]. Проте Т. Ф. Єфремова трактує заперечення як слово, що надає заперечений зміст мовленню [6: 1187]. Заперечення констатує відсутність предмета, ознаки, явища, дії, що виражається засобами природної мови. О. С. Ахманова розглядає різні види заперечення [1: 303]:

- абсолютне заперечення (яке відноситься до висловлення в цілому) або так зване повне;
- подвійне заперечення (два рази виражене заперечення у складі одного висловлювання, повторення заперечення при однорідних членах речення);
- логічне заперечення (заперечення у логіко-матеріальному сенсі, відповідно якому подвійне заперечення є взаємно знищуючим);
- багатократне заперечення (заперечення, яке повторюється з усіма членами висловлення);
- продовжуване заперечення (заперечний сполучник виступає як частина тавтологічного сполучникового словосполучення);
- просте заперечення (один раз виражене заперечення);

- синтаксичне заперечення (заперечення, що виражається просодичними засобами (риторичне запитання));

- словесне заперечення (за допомогою лексичних засобів).

Разом із тим, у зміст мовного заперечення можуть входити окремі значення, як-от: незгода, відказ (посилена форма заперечення), спростування (аргументоване заперечення), відмова (неприйняття прохання, вимоги тощо), заборона (категоричний відказ), протест (найбільш сильна форма відказу) та інші [16: 9].

О. В. Падучева надає шість типів заперечення [7: 354–355]: повне (або семантично загальнозаперечне речення, яке цілком складає сферу дії заперечення), часткове (або семантично частковозаперечне, тобто в реченні заперечується один семантичний компонент), фразове (виражене заперечним словом у складі присудка або заперечною формою присудка), зміщене (те, що прилягає не до того слова, до якого відноситься за змістом, а до другого слова, що синтаксично підкорює перше), множинне (або кумулятивне – виражається наявністю в реченні заперечного займенника, прислівника чи сполучника, коли відбувається узгодження, що допускає або вимагає заперечення перед присудком).

О. О. Селіванова під запереченням визначає мовну універсалію; функціонально семантичну категорію мови, що інтегрує різнорівневі мовні й мовленнєві засоби спільним змістом заперечення, засобами цієї категорії визнаються префікси, заперечні частки, предикативи, дієслова, заперечні афікси дієслів в аглютинативних мовах, аналітичні форми й синтаксичні конструкції, інтонація й порядок слів, заперечні речення (із загальним або частковим запереченням залежно від позиції заперечної частки) [13: 173–174].

Таким чином, можна зробити **висновок**, що вивчення універсальної категорії заперечення, насамперед, в іспаністиці має безсумнівну актуальність, а **перспективою** подальшої наукової розвідки є дослідження способів її реалізації в іспанській мові на різних рівнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Бахарев А. И. Отрицание и способы его выражения в русском языке XV–XVII вв. / А. И. Бахарев // Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 99–109.
3. Бондаренко В.Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М.: Наука, 1983. – 213 с.
4. Большой энциклопедический словарь [2-е изд., перераб. и доп.]. – М : Большая Российская энциклопедия, 1997. – 1456 с.
5. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
6. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – М : Русский язык, 2000. – Т. 1: А – О. – 1209 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь [ред. В. Н. Ярцева] – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Озаровский О.В. Синонимия высказываний с разным расположением отрицания // НДВШ, Филологические науки. – 1981. – № 3. – С. 40-47.
9. Панфилов В. С. Отрицание и его роль в конституировании структуры простого предложения и суждения. – Вопросы языкознания: Наука, 1982. – № 2. – С. 38–46.
10. Підпригора Ю. Г. Функціональні характеристики заперечення в системі дієслівних перифраз сучасної іспанської мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / Ю. Г. Підпригора. – К, 2001. – 19 с.
11. Прокофьева О. А. Функционально-семантические особенности категории отрицания в современном английском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / О. А. Прокофьева. – Пятигорск, 2002. – 20 с.
12. Розенталь Д. Е. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Е. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 843 с.

14. Смычковская Ю. А. Синтаксис современного испанского языка. – К.: Вища школа, Головное изд-во, 1979. – 191 с.
15. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика. М : Наука, 198. – 390 с.
16. Шатилова Л. М. Контрастивность отрицания во фразах пожелания добра немецком и русском языках : Монография / Л. М. Шатилова. – Мичуринск : Изд-во Мичуринск. госуд. аграрного унив-та, 2009. – 58 с.
17. Шендельс Е. И. Отрицание как лингвистическое понятие / Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1959, Т. 19. – С. 125–142.
18. Шиляева Т. В. Приставки со значением негации в текстах англоязычной проповеди [Электронный ресурс] / Т. В. Шиляева. – С. 365–367. – Режим доступа до статті : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/fil/2012_26/109.pdf
19. Шуткина Л. Н. Категория отрицания во фразеологии современного английского языка: дисс. . . . канд. филол. наук.: 10.02.04. – германские языки / Л. Н. Шуткина. – М., 1988. – 200с.
20. Cruz-Rosón Fiorentino F. Consideraciones sobre la negación [Электронный ресурс] / Francisca Cruz-Rosón Fiorentino, Ricardo Morant i Marco. – P. 37–56. – Режим доступа до статті : cvc.cervantes.es/literatura/aispi/.../10_035.p...
21. Lázaro Carreter F. Diccionario de términos filológicos / Fernando Lázaro Carreter. – Madrid : Gredos, 2008. – 443 p.
22. Jespersen O. Negation in English and other languages. – København: Bianco Lunos Bogtrykkeri, 1917. – 151 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Глущук-Олея – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романо-германських мов факультету перекладознавства Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: функціональна граматики іспанської мови.

ГЛУЩУК-ОЛЕЯ Г. І.

Наукові записки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. –
Вип. 118. – С. 464–467. (Серія “Філологічні науки (мовознавство)”)